

DLA doktori értekezés tézisei

Jobbágy-Langer Dóra

Ockeghem: *Missa Cuiusvis toni*
a tonalitás korabeli elméleteinek tükrében

Témavezető: Bali János (DLA Habil.)

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28. számú művészet- és művelődés-történeti tudományok
besorolású doktori iskola

Budapest

2023

I. A kutatás előzményei

Johannes Ockeghem *Missa Cuiusvis toni* elnevezésű miséje a 16. század óta a zeneelmélet- és zenetörténetírók őszinte érdeklődésének tárgya. Glareanus *Dodecachordonjában* olvashatunk róla elsőként, majd Wilflingseder, később Charles Burney, Wilhelm Ambros, Hugo Riemann is említik, és értelmezik történeti írásaikban. Számos cikk keletkezett a művel kapcsolatban a 19-20. században, de különösen nagy figyelem övezte az 1990-es években. A kutatások középpontjában természetes módon a megszólaltatási lehetőségek, a *resolutiók* álltak. A titokzatos kulcsnélküli mise 19. és 20. századi elemzői törekedtek arra, hogy a Glareanustól származó *minden* tónusban (*Missa ad omnem tonum*) kánont feloldják, különböző kulcsösszeállításokkal, előjegyzés-kombinációkkal látva el a misét. Ockeghem halálának 500. évfordulójának közeledtével egyre inkább a korabeli zenei gondolkodás tükrében igyekeztek a mise működését magyarázni, és több írás is született a darab tonális korlátairól. Az írók segítségére volt a 20. századi zeneelmélet-kutatás: a középkori-renaisszansz latin nyelvű források kritikai kiadásai, valamint angol nyelvre fordításuk szélesebb körben elérhetővé tette a korabeli zeneelméleti traktátusokat.

Az 1990-es évek első felében keletkezett írások mindegyike jelentős téziseket fogalmaz meg a *Missa Cuiusvis*

tonival – és általában a 15. századi zenelemélettel kapcsolatban. Kutatásaim kiindulópontjaként az ebben az időszakban keletkezett írásokra támaszkodtam:

- Urquhart, Peter: „The myth of Ockeghem’s Cuiusvis toni mass.” (1990, átdolgozva 2011)
- Goldberg, Clemens: „Cuiusvis toni. Ansätze zur Analyse einer Messe Johannes Ockeghem.” (1992)
- Perkins, Leeman L.: „Modal Strategies in Ockeghem’s Missa Cuiusvis toni.” (1993)
- Dean, Jeffrey: „Ockeghem’s Attitude Towards Modality: Three-mode and Eight-mode Typologies.” (1996)
- Benthem, Jaap van: „Introduction.” In: Benthem, Jaap van (szerk.): Ockeghem, Johannes: *Masses and Mass sections III. Missa Cuiusvis toni upon re and mi.*

Fentiek közül a legtöbb írás továbbra is a lehetséges *resolutiókról*, azok számáról szól, kiegészítve a *musica ficta* kérdésével, a tritónusz lépés és együtthangzás elkerülésének figyelembevételével. A mise köré épült mítosz, majd annak ledöntése határozta meg a *Missa Cuiusvis toniról* szóló írások témáját.

A mise valódi működése, a tónusmeghatározáson, *musica ficta* kérdésén túl kevésbé került szóba, egyedül Clemens Goldberg elemzi a misét ezeken a szempontokon

kívül, aki külön-külön beszél a szólamok szerepéről, lineárisan tekinti végig a darabot.

Fentiek mellett Bali János 2023-mas, *About a possible origin of Ockeghem's Missa Cuiusvis toni* című cikkére támaszkodtam, mely szintén a lineáris elemzést javasolja, grandiózus gregorián dallamként értelmezve a mise felső szólamát.

A mise modern, kritikai kiadásai közül megemlítendők a következők:

- Plamenac, Dragan (szerk.): Ockeghem, Jean de: Collected Works. Masses I-VIII. (1959)
- Benthem, Jaap van: Ockeghem Masses and Mass sections III. Missa Cuiusvis toni upon re and mi, valamint IV. Missa Cuiusvis toni upon ut, Missa Prolationum. (1996)

Mindkét kiadásnak megvannak az erényei, dolgozatomban mégis az eredeti forrásokhoz nyúltam, alapos vizsgálatnak vetve alá a mű legkorábbi kiadásait.

II. Források

A *Missa Cuiusvis toni* elemzésekor főként a mű két legkorábbinak tekinthető forrására, az MS Capella Sistina 35 jelzésű kódexre, valamint az ockeghemi életmű legtöbbször

darabját tartalmazó Chigi kódexre támaszkodtam. Emellett áttekintettem a további korabeli dokumentumokat is:

- Liber Quindecim Missarum. Nürnberg: Petreius 1539
- Glareanus: Dodecachordon 1547
- Wilflingseder: Erotemata musices practicae, 1563
- MS B 57 jelzésű bolognai kódex (Cimello traktátusa)

A korabeli zeneelméleti traktátusok közül Marchetto da Padova *Lucidariuma*, Johannes Tinctoris *Liber de natura et proprietate tonorum*, valamint Pietro Aaron: *Trattato della natura e cognizione di tutti gli tuoni di canto figurato* című írása volt elengedhetetlen fontosságú kutatásaim során. Ezek angol fordítása nagy segítségemre volt:

- Herlinger, Jan W.: The Lucidarium of Marchetto of Padua. A Critical Edition, Translation and Commentary. (1985)
- Saey, Albert: Concerning the Nature and Propriety of Tones. (1979)
- Strunk, Oliver: Source Readings in Music Hystory. (1950)

III. Módszer

Miután átolvastam a *Missa Cuiusvis toniról* szóló írásokat, az olvasottakat félretéve, egyszerűen a zenei anyagra

koncentráltam. Elemzésem során meghatározott motívumokat találtam, melyek az egyes szólamokra külön-külön jellemző módon ismétlődnek a misében. Egy rendszer tárult a szemem elé, melyben a motívumok elő-előbújnak, és keretbe rendezik a zenei folyamatot. A mise átfogó, motivikus elemzése rámutatott a formai, tonális, dallami összefüggésekre, mely újfajta, a tonalitást érintő kérdésektől eltérő megvilágításba helyezte a misét.

Világossá vált, hogy míg a *resolúciókkal* foglalkozó írások általában vertikálisan közelítettek a miséhez, az csakúgy, mint Ockeghem többi darabja is, elsősorban lineárisan értelmezhető, hiszen kompozíciós gyökerét a gregorián dallamok működése adja. Mindemellett, az elemzések során az is kiderült, hogy a *Missa Cuiusvis toni* dallami felépítését az alaphang feletti kvint, az alaphang alatti kvart, valamint a Marchetto da Padova által közös kvartnak nevezett alaphang feletti kvart határozzák meg, ezekben az ambitusokban mozognak a dallamívek.

A darab elemzése után összevetettem azt Johannes Tinctoris *Liber de natura et prouietate tonorum* című írásával. Bali János már említett cikkében rámutat egy lehetséges kapcsolatra: az elméleti írásban felsorolt dallampéldák közül több a dolgozatomban kiemelt kezdőmotívumot tartalmazza. Ebből kiindulva további nyomokat találtam azzal kapcsolatban,

hogy Ockeghem miséje talán valamiféle válasz lehetett Tinctoris neki ajánlott elméleti munkájára.

Ockeghem zenéje, általában a 15. századi zenék keveset énekelt, és még kevesebbet tárgyalt téma hazánkban. A középkori-reneszánsz zeneelmélet hasonlóképp. A *Missa Cuiusvis toni* motivikus elemzése, valamint a *species*-alapú dallamelemzés Marchetto da Padova nyomán, új eszközt jelentenek Ockeghem stílusának, és a korszak zenéjének általános értelmezéséhez is.

IV. Eredmények

Régóta foglalkoztatott Ockeghem zenetörténetben egyedülálló ötlete, a mű, mely többféleképpen is előadható. A szabadság, az előadói választás lehetősége, melyet a szerző a címben megfogalmaz. Ugyancsak foglalkoztatott a kérdés: vajon Tinctoris írása és Ockeghem miséje között van-e kapcsolat? Szerettem volna a művet a korabeli zeneelmélet kontextusában vizsgálni, és Tinctoris tónusokról szóló, Ockeghemnek (és Busnoynak) ajánlott írásának tanulmányozása volt a legkézenfekvőbb. A kapcsolat a két mű között nyilvánvalónak tűnik, de ennél többet is feltárt a mű, és a zeneelméleti írások vizsgálata.

Ockeghem miséjének motivikus elemzése a *cuiusvis*-problematikán, vagyis a tónusmeghatározás, valamint a

tritónusz kérdésén túlmutató eredményeket hozott. A mise belső működése a korabeli zeneelméleti modelleknek megfelelően lineárisan értelmezhető, a tónusok *speciesei* megjelennek benne, sőt, ezek adják belső struktúráját.

A dolgozat végén a *Missa Cuiusvis toni* saját kiadása szerepel, a Chigi-kódex szerinti, modern átíratban: a hangok az eredeti helyükön szerepelnek, a-fríg szerinti chiavettával ellátva, egy b- előjegyzéssel.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

2023. szeptember 26. Ockeghem: *Missa Cuiusvis toni Kyrie, Sanctus, Agnus Dei* tételeinek megszólaltatása *Ut resolutioban*. A három tétel mise keretein belül hangzott el, a Premontrei Kántorátus énekeseinek előadásában. Helyszín: Gödöllő, Kastélykápolna.